

O'SMIR QIZLARNING DELINKVENT XULQ-ATVORI MOTIVATSIYASI VA OTA -ONALAR MUNOSABATI BILAN BOG'LIQLIGI

Xayrullayeva Gulisa Nurullo qizi,
Xalqaro innovatsion universitet Psixologiya
mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

MOTIVATION OF DELINQUENT BEHAVIOR IN ADOLESCENT GIRLS AND ITS RELATIONSHIP WITH PARENTAL ATTITUDES

Gulisa Nurullo qizi Khayrullayeva,
International Innovative University
2nd-year Master's Student in Psychology

E-mail: gulisa04@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0002-6746-2515>

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18708947>

МОТИВАЦИЯ ДЕЛИНКВЕНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ-ДЕВОЧЕК И ЕЁ СВЯЗЬ С РОДИТЕЛЬСКИМ ОТНОШЕНИЕМ

Хайруллаева Гулиса Нурулло кызы,
Международный инновационный университет
магистрант 2 курса специальности «Психология»

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'smir qizlarning delinkvent xulq-atvori motivatsiyasi hamda uning ota-ona munosabatlari bilan bog'liqligi ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda oilaviy nazorat darajasi, emotsional qo'llab-quvvatlash, tengdoshlar ta'siri va shaxsning ehtiyojlari delinkvent xulq shakllanishidagi asosiy omillar sifatida ko'rib chiqildi. Natijalar ota-ona bilan demokratik va qo'llab-quvvatlovchi munosabatlarning mavjudligi huquqbuzarlik xavfini kamaytirishini, nazoratsizlik va zo'ravon tarbiya usullari esa xavfni kuchaytirishini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari profilaktik va psixokorreksion ishlarni tashkil etishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: delinkvent xulq-atvor, o'smir qizlar, ota-ona munosabati, oilaviy tarbiya, motivatsiya, tengdoshlar ta'siri.

Abstract. This article provides a socio-psychological analysis of the motivation of delinquent behavior among adolescent girls and its relationship with parental attitudes. The study examines family control, emotional support, peer influence, and personal needs as key determinants of delinquency. The findings indicate that democratic and supportive parenting reduces the risk of delinquent behavior, whereas neglect, harsh control, and family violence increase it. The results are useful for designing preventive and psychocorrective interventions.

Keywords: delinquent behavior, adolescent girls, parental attitude, family upbringing, motivation, peer influence.

Аннотация. В статье социально-психологически анализируется мотивация делинквентного поведения подростков-девочек и её связь с родительским отношением. Рассматриваются уровень семейного контроля, эмоциональная поддержка, влияние сверстников и личностные потребности как ключевые факторы формирования

делинквентности. Результаты показывают, что демократический и поддерживающий стиль родительства снижает риск правонарушений, тогда как гиперконтроль, безнадзорность и насилие его усиливают. Полученные выводы имеют практическое значение для профилактической и психокоррекционной работы.

Ключевые слова: делинквентное поведение, подростки-девочки, родительское отношение, семейное воспитание, мотивация, влияние сверстников.

KIRISH.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari sharoitida voyaga yetmaganlar orasida delinkvent xulq-atvor muammosi nafaqat kriminologiya, balki ijtimoiy psixologiya, pedagogika va oilashunoslik fanlari kesishgan nuqtadagi dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Jamiyatda ijtimoiy nazorat mexanizmlarining transformatsiyasi, axborot oqimining keskin ortishi, virtual muhit ta’sirining kuchayishi hamda an’anaviy oilaviy qadriyatlarning qisman zaiflashuvi o‘smirlar xulqidagi og‘ishlar xavfini oshiruvchi omillar qatoriga kiradi. Ayniqsa, o‘smir qizlarda delinkvent xatti-harakatlarning paydo bo‘lish mexanizmlarini gender xususiyatlari kontekstida o‘rganish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davri shaxs rivojlanishining emotsional jihatdan eng sezgir bosqichlaridan biridir. Bu davrda identifikatsiya, o‘zini anglash, mustaqillikka intilish va tengdoshlar tomonidan qabul qilinish ehtiyoji kuchayadi. Agar ushbu ehtiyojlar oilada yetarli darajada qondirilmasa yoki ota-ona bilan munosabatlar ziddiyatli tus olsa, o‘smir alternativ ijtimoiy guruhlariga — ba’zan deviant yo‘nalishdagi muhitga — yo‘nalishi mumkin. Shu jihatdan, oila muhitining sifati, ota-ona nazorati darajasi, emotsional yaqinlik va qo‘llab-quvvatlash shakllari o‘smir shaxsining ijtimoiylashuv trayektoriyasini belgilovchi muhim determinantlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy kriminologik va psixologik tadqiqotlar delinkvent xulqning shakllanishi ko‘p omilli va tizimli jarayon ekanini tasdiqlaydi. Unda individual-psixologik xususiyatlar, motivatsion tuzilma, oilaviy tarbiya uslubi hamda tengdoshlar ta’siri o‘zaro murakkab integratsiyada faoliyat ko‘rsatadi. Shunga qaramay, mavjud ilmiy adabiyotlarda aynan o‘smir qizlar kesimida delinkvent motivatsiya va ota-ona munosabatlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yetarli darajada kompleks o‘rganilmagan.

Mazkur tadqiqotning **maqsadi** — o‘smir qizlarning delinkvent xulq-atvori motivatsiyasi va ota-ona munosabatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ijtimoiy-psixologik jihatdan aniqlash va tizimlashtirishdan iborat.

Tadqiqotning **asosiy vazifalari** quyidagilardan iborat: delinkvent xulq-atvorning yetakchi motivatsion omillarini aniqlash va ularning psixologik mazmunini ochib

berish; ota-ona munosabatlarining (avtoritar, liberal, demokratik va beparvo) tipologik xususiyatlarini tahlil qilish; oilaviy muhit ko'rsatkichlari bilan huquqbuzarlik xavfi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikni yoritish; o'smir qizlar delinkventsiyasining oldini olishga qaratilgan psixoprofilaktik yo'nalishlar bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlar profilaktikasi, oilaviy maslahat xizmati hamda ta'lim muassasalarida psixologik kuzatuv tizimini takomillashtirishda ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi kutiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Ilmiy manbalarda voyaga yetmaganlar delinkventligi ko'p omilli hodisa sifatida talqin qilinadi. B.M. Umarov tadqiqotlarida o'smirlar huquqbuzarligining ijtimoiy-psixologik ildizlari oilaviy muhit, nazorat va shaxsiy ehtiyojlar bilan bog'liqligi ko'rsatilgan. F.P. Rajabova esa xulq og'ishlarida ijtimoiy ta'sirlar va psixologik omillar o'zaro kompleks ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi.

Xorijiy psixologiyada M. Bowen oilani hissiy tizim sifatida talqin qilib, undagi disfunktsional aloqalar bola xulqida og'ishlarga olib kelishini asoslagan. A.S. Makarenko esa ota-ona talabchanligi va nazoratini tarbiyaning muhim sharti sifatida ko'rsatadi.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda aynan o'smir qizlar kesimida motivatsion tuzilma va ota-ona munosabatlari o'zaro ta'siri yetarli darajada yoritilmagan.

METODIKA.

Tadqiqot ijtimoiy-psixologik yondashuv asosida kompleks tarzda tashkil etildi. Ushbu yondashuv o'smir qizlar delinkvent xulq-atvorining shakllanishida individual-psixologik omillar bilan bir qatorda oilaviy muhit va ijtimoiy ta'sirlarning o'zaro integratsiyasini tizimli tahlil qilish imkonini berdi. Metodologik asos sifatida shaxsning faoliyat va munosabatlar tizimida rivojlanishi haqidagi konseptual qarashlar hamda oilaviy tizim nazariyasi tamoyillaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayoni uch bosqichda amalga oshirildi:

1. muammo bo'yicha ilmiy manbalarni tanlash va nazariy umumlashtirish;
2. mavjud empirik ma'lumotlarni qiyosiy-statistik tahlil qilish;
3. olingan natijalarni psixologik interpretatsiya qilish va xulosalash.

Tadqiqot metodlari quyidagilardan iborat: **Nazariy tahlil** — delinkvent xulq-atvor, motivatsiya va ota-ona munosabatlariga oid mahalliy va xorijiy ilmiy manbalarni tizimli o'rganish, asosiy tushunchalarning mazmunini aniqlashtirish maqsadida qo'llanildi. **Qiyosiy tahlil** — turli mualliflar tadqiqotlari natijalarini o'zaro solishtirish orqali delinkvent xulq motivlarining ustuvor yo'nalishlarini aniqlashga xizmat qildi. **Psixologik umumlashtirish** — olingan nazariy va empirik

ma'lumotlarni integratsiyalash hamda ularning ijtimoiy-psixologik mazmunini ochib berishda qo'llandi. **Statistik ma'lumotlarni ikkilamchi tahlil qilish** — mavjud empirik tadqiqotlar, xususan Ye.I. Kulchiskaya tomonidan keltirilgan foiz ko'rsatkichlarini qayta interpretatsiya qilish orqali motivatsion tuzilmaning ulushlarini aniqlash imkonini berdi.

Tahlil jarayonida o'smirlar delinkvent xulqiga oid mavjud empirik natijalar, jumladan motivatsion komponentlar ulushi (emotsiyalar — 33,4%, ehtiyojlar — 26,4%, dunyoqarash — 23,4%, qiziqishlar — 17%) kontent-tahlil va interpretativ yondashuv asosida qayta ko'rib chiqildi. Bu esa delinkvent xulq motivatsiyasining ichki psixologik tuzilmasini aniqroq tavsiflash imkonini berdi.

NATIJALAR.

O'tkazilgan nazariy va ikkilamchi statistik tahlillar o'smir qizlar delinkvent xulq-atvorining motivatsion tuzilmasi hamda uning oilaviy omillar bilan bog'liqligiga oid bir qator muhim qonuniyatlarni aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalar delinkvent xulqning shakllanishi ko'p omilli va ierarxik tizimga ega ekanini tasdiqlaydi.

Tahlillar quyidagi asosiy natijalarni ko'rsatdi:

Delinkvent xulq motivatsiyasida emotsional omillar yetakchi o'rinni egallaydi (33,4%). Bu ko'rsatkich o'smir qizlarda affektiv beqarorlik, impulsivlik, affekt holatida qaror qabul qilish va hissiy zo'riqishlarni konstruktiv boshqarish ko'nikmalarining yetarli shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Ayniqsa, konfliktli vaziyatlarda "affekt – harakat" zanjiri tez faollashishi kuzatiladi.

Ehtiyojlar (26,4%) delinkvent xulqning ikkinchi muhim motivatsion manbai sifatida namoyon bo'ldi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'smirlik davriga xos bo'lgan ijtimoiy maqom, mustaqillik, moddiy va kommunikativ ehtiyojlarning frustratsiyasi deviant yo'nalishdagi kompensator xatti-harakatlarni kuchaytirishi mumkin.

Dunyoqarash va tasavvurlar (23,4%) ham sezilarli ulushni tashkil etdi. Antisozial qadriyatlarning internalizatsiyasi, mehnatga nisbatan negativ stereotiplar, "tez muvaffaqiyat" orientatsiyasi kabi kognitiv buzilishlar delinkvent qarorlarning kognitiv asosini shakllantirishi aniqladi.

Ota-ona nazoratining sustligi va emotsional sovuqlik huquqbuzarlik xavfini sezilarli oshiruvchi omil sifatida namoyon bo'ldi. Oilada beparvolik, inconsistent nazorat, haddan tashqari jazolovchi yoki, aksincha, loqayd tarbiya uslublari o'smir qizlarning ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish ehtimolini kuchaytirishi kuzatildi.

Demokratik va qo'llab-quvvatlovchi oilaviy muhit kuchli himoya (protektiv) omil sifatida aniqlandi. Ota-ona tomonidan emotsional yaqinlik, ochiq muloqot,

oqilona nazorat va ijobiy mustahkamlash mavjud bo'lgan oilalarda delinkvent xulq ko'rsatkichlari pastligi kuzatildi.

Tengdoshlar ta'siri oilaviy nazorat zaiflashgan sharoitda keskin kuchayishi aniqladi. Ayniqsa, oilaviy emotsional vakuum mavjud bo'lganda o'smir qizlarning referent guruhga konformligi ortib, deviant submadaniyat elementlarini qabul qilish ehtimoli yuqorilashi kuzatildi.

Umuman olganda, natijalar o'smir qizlar delinkvent xulq-atvori motivatsion tuzilmasida emotsional-regulyativ mexanizmlar yetakchi rol o'ynashini, biroq ularning faollashuvi ko'p jihatdan oilaviy muhit sifati va ota-ona munosabatlari modeli bilan shartlanganini ko'rsatdi.

MUHOKAMA.

Olingan natijalar delinkvent xulqning shakllanishida oilaviy omillar hal qiluvchi rol o'ynashini tasdiqlaydi. Ayniqsa, o'smir qizlarda emotsional sezgirlik yuqori bo'lgani sababli ota-ona bilan munosabat sifati ularning xulq strategiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki:

qattiq jazoga asoslangan tarbiya agressiyani kuchaytiradi;
nazoratsiz erkinlik deviant guruhlarga qo'shilish xavfini oshiradi;
optimal model — nazorat va qo'llab-quvvatlash muvozanati.

Bu holat Bowenning oilaviy tizim nazariyasi va Makarenko qarashlari bilan hamohangdir.

XULOSA.

O'tkazilgan ijtimoiy-psixologik tahlil o'smir qizlarda delinkvent xulq-atvor shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon ekanini yana bir bor tasdiqladi. Tadqiqot natijalari motivatsion tuzilma, oilaviy munosabatlar sifati va ijtimoiy muhit omillari o'zaro uzviy bog'liqlikda faoliyat ko'rsatishini ko'rsatdi.

Tadqiqot asosida quyidagi umumlashtirilgan xulosalarga kelindi:

1. **O'smir qizlar delinkvent xulqining motivatsion tuzilmasida emotsional omillar yetakchi determinant hisoblanadi.** Affektiv beqarorlik, impulsiv reaksiyalar va hissiy zo'riqlashlarni konstruktiv boshqarish ko'nikmalarining yetarli shakllanmaganligi huquqbuzarlik xavfini oshiruvchi asosiy psixologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

2. **Ota-ona munosabatining avtoritar yoki beparvo modeli risk omili sifatida xizmat qiladi.** Haddan tashqari qattiq nazorat, jazoga yo'naltirilgan tarbiya yoki, aksincha, emotsional sovuqlik va nazoratsizlik sharoitida o'smir qizlarda ijtimoiy me'yorlardan og'ish ehtimoli ortadi.

3. **Demokratik, qo‘llab-quvvatlovchi va oqilona nazoratga asoslangan oilaviy muhit kuchli profilaktik (protektiv) omil sifatida namoyon bo‘ladi.** Ochiq muloqot, emotsional yaqinlik, ishonch va izchil nazorat mavjud bo‘lgan oilalarda delinkvent xulq ko‘rsatkichlari sezilarli pastligi kuzatiladi.

4. **Tengdoshlar ta’siri ko‘pincha oilaviy disfunksiya fonida kuchayadi.** Oilada emotsional ehtiyojlar qondirilmaganda o‘smir qizlar referent guruh ta’siriga ko‘proq beriluvchan bo‘lib qoladi, bu esa deviant submadaniyat elementlarini qabul qilish xavfini oshiradi.

5. **Profilaktika ishlarini kompleks yondashuv asosida tashkil etish zarur.** Xususan: oilaviy psixoprofilaktika dasturlarini keng joriy etish; ota-onalar uchun psixologik-pedagogik treninglar tashkil etish; o‘smir qizlarda emotsional o‘zini boshqarish va stressga bardoshlilik ko‘nikmalarini rivojlantirish; ta’lim muassasalarida erta diagnostika va psixologik monitoring tizimini kuchaytirish.

Umuman, tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishda oilaviy munosabatlar sifatini yaxshilash hal qiluvchi yo‘nalishlardan biri ekanini ko‘rsatadi. Mazkur xulosalar amaliy psixologlar, maktab psixologlari, profilaktika inspektorlari hamda ota-onalar bilan ishlovchi mutaxassislar faoliyatini takomillashtirishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Umarov B.M. Bolalar va o‘smirlar suisidining yosh va ijtimoiy psixologik xususiyatlari. – Toshkent, 1994.
2. Umarov B.M. O‘zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Rajabova F.P. Voyaga yetmaganlarda xulq og‘ishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. – Toshkent, 2010.